

ANDRÁS KÁROLY

Tények és problémák a magyar kisebbségek egyházi életében

A nemzeti kisebbségeknek - legalábbis a mi európai kultúrkörünkben - vallásilag, egyháziilag szervezett közösségeik is vannak. Életfeltételeik, problémáik jórészt azonosak az egész kisebbségével, ugyanakkor sajátos helyzetekkel, gondokkal és feladatokkal is szembesülhetnek. Ezért nem indokolatlan vallási, egyházi kisebbségekről is beszélni. Ahol a kisebbségi jogvédelem ingatag talajon áll, s a nacionalista hullámok egyházi körökbe is betörnek, a vallási kisebbségeket nemcsak az állam, hanem a többségi vallások, egyházak részéről is sérelmek érhetik.

Az ilyen sérelmek sokszor mélyebben érinthetik a kisebbségek tagjait, mint a „világi” eredetűek. Az azonos, vagy lényegében összecsengő hitelvek alapján a többségi egyházaktól az államhatalom fenyegetéseivel szemben inkább védelmet remélnének, s nem bántalmazást. Ha ennek éppen az ellenkezője történik, és az alkalmat kihasználva, a többségi egyházak is a jogfosztás eszközeihez folyamodnak, a kisebbségi hívők mérhetetlen kiábrándulással reagálnak. Úgy érzik, hogy a templom megszűnt az a hagyományos menedékhely lenni, ahová visszahúzódhatnak a külső támadások elől, ahol megőrizhetik vallási és nemzeti identitásukat. Egyeseket a negatív élmények hitükben is megingatnak; nem tudják, hogyan egyeztessék össze vallási hűségüket a nemzetivel.

Az első világháborút követő impériumváltozások óta az új Közép-Európában a vallási színezetű nemzetiségi sérelmek leggyakrabban a magyar kisebbségeket sújtották. A magyarázat kézenfekvő: mindhárom utódállamban, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában aránylag magas számban éltek és élnek magyarok, és Kárpátaljának 1945-ben történt átcsatolásával a Szovjetunióknak is jutott belőlük. A sérelmek részletezése előtt röviden át kell tekinteni, hogyan arányulnak a fontosabb vallási kisebbségek saját nemzetiségi csoportjaikhoz, s milyen egyházkormányzati keretekben élnek.

Helyzetkép

A magyar kisebbségek hetvenegynéhány esztendő alatt három korszakot éltek át. Az elsőben - a két világháború közötti húsz esztendőben Csehszlovákiában demokratikus nemzeti, Romániában és Jugoszláviában pedig nacionalista, diktatórikus hajlamú kormányok gyakorolták a hatalmat. A második korszak - mindössze öt-hat év - a Magyarország javára történt határmódosítások, totalitarista kísérletek és gyors összeomlások jegyében telt el. A harmadik szakaszban Kárpátalja kivételével nagyjából helyreállt az 1938 előtti területi status quo, majd rövid átmenet és egy pusztító magyarelles hullám után kommunista rezsimek vették át a hatalmat. 1989-90 fordulóján új korszak kezdődött, számban a negyedik, Csehszlovákiában demokratikus, Romániában, Jugoszláviában és Kárpátalján még bizonytalan színezetű előjelekkel.

A sokféle átalakulás és változás megannyi megpróbáltatás elé állította a többségi és kisebbségi egyházakat, ide-oda tologatta vallási életük belső és külső határvonalait. A világ, amelynek a magyar kisebbségek is részei, vallási szempontból még tarkább képet mutat, mint nemzetiségi szempontból. Egy-egy állam keretében kétszer-háromszor annyiféle egyház tevékenykedik, mint ahány nemzetiség él, nemegyszer szinte kibogozhatatlan keveredésben.

A magyar kisebbségeknél megtalálható a települési szerkezet mindkét fő típusa: az összefüggő, többé-kevésbé zárt etnikum és a diaszpóra, vagyis a szórványtelepülés. Az első nemcsak nemzeti, hanem vallási szempontból is kedvezőbb lehetőséget nyújt az önvédelemre. Nemzetileg homogén területre nehezebb egységbontó, elnemzetietlenítő szándékkal behatolni, mint apró szórványokba.

A trend azonban a szórványosodás irányába mutat. Az elmúlt háromnegyed évszázad közép-európai eseményei az összefüggő kisebbségi nyelvterületek beszűküléséhez, régi magyar szórványok felszívódásához, új szórványok keletkezéséhez vezettek. Ugyanakkor a céltudatos állami telepítéspolitika és a felgyorsított iparosítás „többségi” szórványokat is létesített a magyar etnikumú területeken, és megbontotta azok homogenitását. Az új települések lakói az államnemzet tagjai, s nem egy esetben a nemzeti expanzió előretolt bástyáinak szánták őket. Az állam, de gyakran az államnemzet egyházai részéről is fokozott védelemben, gondozásban részesülnek, nehogy beolvadjanak az őket körülvevő kisebbségi csoportba.

A szórványokban megsokszorozódnak a nemzetiségek, vallások érintkezési pontjai, az összefogás, de a konfliktus lehetőségei is. A lelkipásztori munka fokozott megértést és türelmet kíván, s mindenekelőtt készséget a két- vagy háromnyelvűség befogadására. Ahol ez hiányzik, esetleg egyik vagy másik oldal szemében árulásnak minősül, ott a zavartalan együttélés lehetőségei is megszűnnek.

A kommunista uralom előtt a magyar kisebbségek tagjai jobbra katolikusoknak vagy reformátusoknak, ritkábban evangélikusoknak vagy zsidóknak vallották magukat. A mostani vallási megoszlásról rendelkezésre álló adatokkal óvatosan kell bánnunk. A kommunista rendszerek népszámlálási íveiben vallási hovatartozásra vonatkozó kérdés nem szerepelt. Eddig csak Csehszlovákiában volt új népszámlálás, de a vallási megoszlásról egyelőre csak összesített adatokat közöltek, nemzetiségi részletezés nélkül. Maguk az egyházak se tudtak még megbízható felméréseket végezni híveik számáról. A közkézen forgó adatok tehát legtöbbször becsléseken alapulnak, s további nehézség, hogy néhány kivételtől eltekintve nemcsak a vallásukat gyakorló hívőket, hanem az egyházak névleges, passzív tagjait is felölelik. Közismert viszont, hogy az egyházak a kommunizmus évtizedeiben súlyos veszteségeket szenvedtek, s a kisebbségi egyházak - a helyzetükből adódó hátrányok miatt - még többet veszítettek, mint az uralkodó nemzetek egyházai. A rendszeres templomba járók száma tehát bizonyára lényegesen alacsonyabb, mint a nyilvánosságra hozott adatok sejtetik. (Ilyen eltérés a hitüket gyakorló és a csak névlegesen vallásos emberek száma közt nyugati országokban sem ritkaság.) A becsült adatokat mégsem lehet lesöpörni. Helyi viszonyokkal ismerős szakemberektől származnak, s bár nem végleges tényeket, hanem csak megközelítő információkat közölnek, feltételezhető tévedéseik ellenére is némi fogalmat nyújtanak az erőviszonyokról. Egyéb számadatok hiányában nem lehet meglenni nélkülük.¹

Csehszlovákia. Az 1991 tavaszi népszámlálás szerint az egész országban 586 884 magyar él (az előzetes becslések sokkal többre számítottak), ebből 566 741 Szlovákiában, s túlsúlyban az országrész déli határvidékén. A vallási kimutatás csak annyit mond, hogy Szlovákiában összesen 3 179 201 személy római katolikusnak vallotta magát. Mennyi közülük a magyar? Egyelőre meg kell elégedni a korábbi becsléssel, amely számukat 440 000-re tette. A magyar római katolikusoknak nincs saját külön szervezetük, bár délen még mindig eléggé összefüggő etnikumot alkotnak. Hat szlovák vezetőségű egyházmegye osztozik rajtuk. A szlovákiai magyar katolikusok tehát kétszeresen kisebbségben élnek: kisebbségben mint magyar nemzetiség Szlovákiában, és kisebbségben mint katolikusok a szlovák egyházi struktúrába tagolva.

Kelet-Szlovákiában néhány ezer keleti rítusú, úgynevezett görög katolikus magyar is él. Még becsült adat sincs róluk (1930-ban létszámuk 12 398 volt). Gyorsan elszlovákosodó rutén egyházmegyéjüket (székhelye Eperjes) 1950-ben az állami hatóságok segédletével beolvastották a pravoszláv fába. *A prágai tavasz* idején a szlovákiai görög katolikusok visszaszerezték szabadságukat, és a későbbi „normalizálás” ellenére is sikerült megőrizniük azt. Az egyetlen egyház a térségben, amely a kommunizmus éveiben ki tudott szakadni a pravoszlávfa öleléséből.

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház a számarányokat tekintve az ország legmagyarabb egyháza. A legfrissebb statisztika a reformátusok összlétszámát 84 691-ben jelöli meg. Az adat jelentősen eltér a korábbi becslésektől. Ezek szerint ugyanis az egyháznak 130 000 magyar és 30 000 szlovák tagja volt. (Talán nem vették figyelembe, hogy az 1947-48-as lakosságcsere folyamán a magyar reformátusok egyharmadát kitelepítették Magyarországra.) A szlovákiai református egyházkerület hét egyházmegyére tagolódik: öt színmagyar, kettő (Kelet-Szlovákiában) vegyes szlovák-magyar, de szlovák vezetés alatt. Az egyházkerület élén magyar püspök áll.

Evangélikus magyarok is élnek még Szlovákiában. Számuk a korábbi 20 000-ról bizonytalan pár ezerre csökkent. Elenyésző kisebbség a ma is még 326 117 lelket számláló szlovák lutheránus egyházban. A lutheránus egyház erős szlovák többsége és vezetőinek csehszlovák orientációja miatt a két háború közt államegyház-félének számított. (Hasonló szerepben találta magát a szlovák katolikus egyház a Tiso-államban.)

Románia. A kétmillió lélekre becsült magyar kisebbség túlnyomó többsége római katolikus (latin katolikusoknak is nevezik magukat) vagy református.

A romániai latin katolikus egyházban a helyzet fordítottja a szlovákiaiainak: magyarok alkotják a többséget, románok a kisebbséget. Számokban kifejezve: az egyház másfél millió tagjából 1 100 000 magyar, 300 000 román, 80 000 német. (Ismét csak becsült adatok.) A magyaroknak csaknem fele a gyulafehérvári egyházmegyében van otthon, amely ilyenformán a magyar katolikus élet „súlypontja”. A többi magyar eloszlik a nagyváradi, szatmári, temesvári egyházmegyék és kisebb részben a jászvásári (körülbelül 100 000 csángó) s a bukaresti közz. A román római katolikusok zöme a jászvásári egyházmegyéhez tartozik, s csak kis töredéke (26 egyházközség) a bukarestihez. Ennek ellenére a Vatikán a húszas években a bukaresti püspökséget érsekség rangjára emelte s valamennyi katolikus egyházmegyét (tehát a görög katolikusokat is) felügyelete alá rendelte. Arcmániái görög katolikusok létszámára vonatkozó becslések egy és másfél millió közt mozognak. Túlnyomó többségük román, de 80 000 magyar is van köztük. (Nyolc egyházközségükben a szertartást mindmáig magyar nyelven végzik.)

Az egyház a két világháború között állami kedvezményezett volt. 1948-ban kényszerrel beteretelték a népes román ortodox egyházba (tizennyolc millió tag), amely szorosan kötődik a mindenkori államhatalomhoz. A román ortodoxok feszült viszonyban élnek a görög katolikusokkal, de az ukrán és orosz pravoszlávokkal ellentétben nem démonizálják őket. A görög egyházat latin katolikus átszállóhelynek tekintik az ortodoxia felé. A beolvasztásukra vonatkozó határozatot a kormány visszavonta, 1990 óta újra szabadon szervezkednek.

A romániai katolikus főpásztorok (6 latin és 5 görög szertartású) közös püspöki kart alkotnak a bukaresti érsek elnöklete alatt. A kommunista rendszerben egy Vatikánnal kötött megállapodás alapján a latin katolikus főpásztorok száma kettőre csökkent (Gyulafehérvár és Bukarest), a többi latin egyházmegyét az állam csak mint „főesperesi egyházmegye”-t ismerte el, a görög katolikus egyházmegyék pedig hivatalosan nem léteztek. 1989-90-ben II. János Pál pápa mindkét hierarchiát teljes számban visszaállította. Tizenegy főpásztor közül három magyar (Gyulafehérvár, Nagyvárad, Szatmár), egy német (Temesvár), a többi román. A püspöki karban tehát román többség dominál, s elnöke, a bukaresti érsek is román (elrománosodott csángó család leszármazottja). II. János Pál röviddel 1991. augusztusi magyarországi látogatása előtt a gyulafehérvári püspökséget érsekség rangjára emelte, kivette a bukaresti érsek fennhatósága alól, és közvetlenül a Vatikán alá rendelte. Ezzel azonban csak részben orvosolta a romániai magyar katolikusok azon sérelmét, hogy bár egyházukban többséget alkotnak, országos szinten román irányítás alatt állnak. Két magyar jellegű és múltú egyházmegye, a nagyváradi és a szatmári, továbbra is Bukarest alá tartozik.

A romániai református egyház tagjai (700-800 000 lélek) csaknem kivétel nélkül magyarok. Két egyházkerületbe, az erdélyibe és a Királyhágó-mellékibe szerveződtek,

püspökeik Kolozsvárott, illetve Nagyváradon székelnek. Hasonlóan magyar egyház az unitárius is 700 000 tagjával; püspökének székhelye Kolozsvár. Vegyes nemzetiségű egyház az evangélikus, 170 000 tagjából 30 000 magyar, a többi nagyrészt német. A németek száma az elvándorlással rohamosan csökken.

Jugoszlávia. A 22,5 millió lakosú ország vallási térképe rendkívül változatos, helyenként szinte mozaikszerű. Az egyházak közül a legnépesebb a nyolcmillió szerb pravoszláv. A román ortodoxokéhoz hasonló szerepet játszik Szerbiában.

A pravoszlávok után a katolikus egyház következik, hat és fél millió taggal. Többségük horvát és szlovén. A magyar kisebbségnek (létszámát 400-500 000-re becsülik) körülbelül kétharmada római katolikus, főleg a Szerbiához tartozó Vajdaságban élnek, két egyházmegyében: a szabadkai (volt bácskai) egyházmegyében, ahol a 350 000 katolikus 70-80%-a magyar, és a nagybecskerekiben (volt bánági), ahol 100 000-ből 90% magyar. Mindkettő nemzetiségileg vegyes egyházmegye, magyar anyanyelvű püspökök vezetése alatt. Megalapításukat az utóbbi évtizedek relatív egyházpolitikai enyhülésének köszönhetik. Szabadka egyház-kormányzatilag a Vatikán, Nagybecskerek az 1986-ban létesített belgrádi érsekség alá tartozik. A jelenlegi érsek szlovén. Kisebb magyar katolikus közösségek találhatóak még Horvátországban (diakovári egyházmegye) és a szlovéniai Muraközben (a maribori-marburgi püspökség).

A magyar reformátusok szervezetileg a Jugoszláv Református Keresztyén Egyház tagjai. Három egyházmegyében (Baranya-Szlavónia, Bácska, Bánág) újabb beszámolók szerint 18 600 hívő él. (Húsz évvel korábbi adat szerint 27 000.) A jugoszláv magyar evangélikusok száma 3000 alá zsugorodott.

Kárpátalja. Az 1,3 millió lakosú Kárpátalja is számos nemzetiségnek ad otthont: bevándorolt és őslakos ukránoknak (az utóbbiak most ismét ruténeknek vagy ruszinoknak nevezhetik magukat), oroszoknak, szlovákoknak, cigányoknak, románoknak, németeknek és -magyaroknak. Majdnem ilyen hosszú sort adnak ki az ott működő egyházak is: görög katolikus, római katolikus, ukrán pravoszláv, orosz pravoszláv, református, evangélikus és még néhány szabadegyház.

A magyarok összlétszámáról két adat ismeretes: a hivatalos szovjet népszámlálás szerint 158 000 a számuk, szakértői becslések szerint legalább 200 000. A magyar kisebbség fele református, a Kárpátaljai Református Egyháznak nincs is más nemzetiségű tagja. Az egyház a második világháborút és a szovjet megszállást követő súlyos vérveszteségek után az 1960-as évek vége felé újraéledt, szervezkedni kezdett. Saját püspöke van, akit az állami hatóságok is elfogadtak.

A magyar katolikusok Kárpátalján is két rítusra oszlanak. 40-60 000 lehet a római katolikusok száma. Papírforma szerint a szatmári egyházmegyéhez tartoznak. A két világháború közt az akkor 45 magyar és román plébániát összefogó körzet élén apostoli kormányzó állt, aki Ungváron székel és a csehszlovákiai (tehát nem szlovákiai) püspöki konferenciának egyetlen magyar tagja volt. A második világháború után a szatmári szálak meglazultak. 1945-ben a körzet papjainak majdnem felét elhurcolták a Szovjetunióba. Az utánpótlás a legutóbbi évekig stagnált. Jelenleg a körzet feje - vikáriusi minőségben - a munkácsi főesperes. Közvetlenül a Vatikánnak jelent. A kárpátaljai görög katolikus egyháznak 400 000 rutén mellett magyar tagjai is vannak, számuk azonban bizonytalan (az 1930-as népszámlálás 14 309-et mutatott ki). Az egyházat 1949-ben szovjet segédlettel egyesítették az ukrán pravoszlávval, a magyar görög katolikusokat is ukránoknak írták át. A görög katolikus kontinuitást az üldözés éveiben is sikerült fenntartani, s az egyház most újra szervezkedik, magyar tagjai újra magyaroknak vallhatják magukat. A beolvasztásra vonatkozó rendelkezést azonban még nem semmisítették meg.

A pápa az év elején megerősítette hivatalában a Munkács-ungvári görög katolikus egyházkerület püspökét, valamint két segédpüspökét. (Mindhármójukat titokban szentelték

püspökké.) Ezzel a görög katolikusok helyzete egyházi szempontból félig-meddig normalizálódott. A szovjet elnyomás éveiben azonban a pravoszláv egyház határtalanul megerősödött, és most - Kelet-Szlovákiához és Romániához hasonlóan - Kárpátalján is méltatlan harcok folynak eltulajdonított templomok, egyéb egyházi javak és - az egyháztagok megtartásáért vagy visszaszerzéséért.

Szervezetileg a kárpátaljai görög katolikus egyházkerület a Kárpátokon túli ukrán testvéregyházhoz kapcsolódik.

(A zsidóság adatai nem szerepelnek az áttekintésben. Egyrészt a holocaust tényleges népiirtás volt, és nem sorolható az általában elfogadott vallási sérelmek fogalma alá. Másrészt a tárgyalt országokban a zsidóság létszáma az üldözések, majd a háború utáni kivándorlások következtében minimálisra csökkent, a kis diaszpórák vallási életéről alig szivárog ki információ. Az ideai csehszlovákiai népszámlálásról kiadott előzetes jelentés nem is említi a vallásfelekezetek sorában a zsidóságot.)

Béctől nyugatra

Az országhatárok fölé emelkedő magyar lelki-szellemi-kulturális közösségnek a Nyugaton élő magyarok is szerves részei. Nem lehet azonban a közép-európai klasszikus nemzeti kisebbségekkel azonos kategóriába osztani őket.

A nyugati magyarok közül csak a burgenlandiaknak van elismert kisebbségi státusuk. Ennek ellenére a gyorsan fogyó magyar népcsoportok közé sorolhatók. Az 1923. évi 15 000 magyarból 1981-re 4157 maradt. Egyházi életük egy-egy katolikus, református és evangélikus templomra szorítkozik. Asszimilálódásuk okai azonban alig fedik egymást a tőlük keletebbre élő kisebbségi magyarokéival. Az elmúlt évtizedekben merőben más történelmi utat jártak, más politikai, gazdasági viszonyok közt éltek, mint amazok. Kapcsolataik Magyarországgal megkoptak, majd csaknem egészen megszakadtak (a vasfüggöny úgyszólván kertjeik alatt húzódott), nehezen tudtak ellenállni az osztrák életforma felszívó hatásának. Az összehasonlítások a többi magyar kisebbséggel érdekesebbek lehetnek, de különösen értékes tanulságokkal aligha szolgálhatnak.

Még inkább elmondható ez a Burgenlandtól nyugatra elterülő magyar szigetvilágról, amely országról országra, világrészről világrészre haladva, számos alcsoportra oszlik.

Az 1945 utáni magyar menekültek, disszidensek, emigránsok, kivándorlók egymást követő hullámjai feltöltötték a korábbi és ritkuló magyar telepeket, kolóniákat az Egyesült Államokban, Kanadában és néhány európai országban. De újak is alakultak, Béctől Ausztráliáig, Dél-Amerikáig. Kis magyar diaszpórák idegen világban, de nem nemzeti kisebbségek a szó hagyományos értelmében. A magyar kisebbségek történelmi otthonukban, ősi földjükön élnek, lakóterületükkel együtt a szomszédos anyaországról operáltak le őket a nagyhatalmak döntései. Nemzeti identitásukat idegen uralom alatt is sértetlenül meg akarják őrizni, s az ehhez szükséges feltételek, eszközök törvényes biztosításáért harcolnak.

Ezzel szemben a nyugati magyar szigetvilág lakói, félig kényszerből, félig saját elhatározásból, elhagyták hazájuk földjét, s messze idegenben telepedtek le. Nem érzik magukat kisebbségnek, hanem egy új életforma bizonytalan várományosainak. A kisebbségekkel ellentétben, náluk a beolvadás legtöbbször tudatosan vállalt, önkéntes folyamat. A nyugati etnicitás-mozgalmak és az utóbbi évek magyar vonatkozású eseményei azonban megerősítették a közös nemzettel való szolidaritás érzését és megszilárdították a kolóniák kohézióját. Mindezek hatására a politikailag öntudatosabb nyugati magyarok úgy próbálnak integrálódni a befogadó társadalmakba, hogy nemzeti identitásuk egy részét is megőrizzék. Újabban az „elveszett”, „beolvadt” magyarok se tűnnek el mindig nyomtalanul az idegen tengerben, mint azelőtt a harmadik generáció tagjainál általában várható volt. Sokan közülük, még ha talán ki is költöztek már a szigetvilágból, nem leplezik többé magyar

származásukat, megértik, s valamennyire át is veszik a szülők, nagyszülők együttlétét az óhazával. A változás jelentőségét hiba lenne lebecsülni.

Elenyészően szűk azoknak a Nyugatra vetődött magyaroknak a száma, akik el tudják kerülni a beolvadni - nem beolvadni dilemmáját, s egyszerűen „átmenetileg külföldön élő magyarok”-nak tekintik magukat. Mindenesetre közjük tartoztak a politikai emigránsok, akik még vissza akartak térni az aktív politikai munkába. Idővel azonban az ő számuk is megfogyatkozott.

A nyugati magyarok világi intézményeiket általában önerőből építik. Rendszeres külső támogatásra csak kivételes esetekben számíthatnak. Az intézmények a szétszórtság, a sokféle részérdek ütközése és a politikai megosztottság miatt nehezen boldogulnak. A privát élet erősen a templomok körül szerveződik. A diaszpórákban elsősorban a templom pótolja a régi otthonot, s tartja életben a vallásos hittel együtt az anyanyelvet. A templomra, egyházra támaszkodó szervezetek, mozgalmak időtállóbbnak bizonyultak a világiaknál. Megkönnyítette életüket, hogy több országban rendszeres anyagi támogatást kaptak és kapnak a befogadó országok testvéregyházaitól. Az idegen talajon épült kolóniák lassú beolvadását azonban az egyházak sem tudják megakadályozni, különösen nem a most kezdődő új korszakban, amikor őket is paphiány fenyegeti.

Elvben elképzelhető, hogy néhány erősebb, jobban szervezett magyar szórvány több évtizeden át ellenáll a beolvadásnak, sértetlenül átmenti nemzettudatát, erősíti csoportjellegét, s egy alkalmas fordulóban mint nemzeti kisebbségi kollektívom lép fel, megfelelő jogokat követelve. De a nyugati életforma természetét, a szigetvilág szinte végtelen szétszórtságát és lakóinak lélektanát figyelembe véve, ez a „veszély” egyelőre aligha fenyegeti a befogadó országokat.

Sérelmek

Az 1918-19-es történelmi fordulópoint óta a magyar kisebbségek vallási sérelmeinek magas hányada állami eredetű volt. A győztesek - hatalmi, nacionalista, ideológiai szempontoktól vezettetve - beavatkoztak az egyházak életébe és radikális változásokat erőszakoltak ki. A második világháború éveiben Magyarország sietett visszaállítani a status quo-t, de nem jutott messzire. Az 1944-45 utáni magyarüldözések (Szlovákiában, Kárpátalján, Jugoszláviában deportálásokkal, esetleg lakosságcserekkkel is párosulva) további súlyos veszteségeket okoztak a kisebbségi egyházaknak. A kommunista rezsimek betetőzték a folyamatot. Új koncepciót hoztak, amely az egyházaknak a hatalom kiszolgálóinak szerepét szánta. Igaz, ez az új rendszer már a többségi és kisebbségi egyházakat egyaránt sújtotta, de végeredményben a nagyobb veszteségeket - és sérelmeket - a kisebbségeknek okozta. A többségi egyházaknak némi védelmet nyújtott az a körülmény, hogy tagjai az államnemzet részei, s mint ilyenek, szilárdabb háttérre támaszkodhattak. A védelemnek ez a formája hiányzott a kisebbségek mögül.

Bizonyos állami követelések - például püspöki székek betöltésével, egyházi vagyonok elosztásával kapcsolatban - sokéves egyházpolitikai harcokhoz vezettek. A katolikus egyházak esetében se a polgári, se a kommunista kormányok nem tudták elkerülni a Vatikánnal való tárgyalásokat, hogy megszerezzék formális hozzájárulását a tervbe vett változtatásokhoz. Szorgalmas kilincselésekkel, ígéretekkel, s ha kellett, fenyegetésekkel sok mindent el tudtak érni. A magyar reformtus egyházak viszont, legalábbis amíg önkormányzati rendszerük működőképes volt, több sikerrel védekeztek. Az 1945 utáni végzetes esztendőkből azonban a kormányok náluk is áttörték az ellenállás frontját, relatív védettségük megszűnt.

Nem volt ritkaság, hogy az állam maga helyett valamelyik többségi egyházzal végeztetett el kisebbségellenes feladatokat, különösen a magyar nyelvhasználat és az asszimiláció terén.

A megbízatások állami eredete nem maradt titokban, s a felelősség egész terhe az egyházakra hárult. A kisebbségi társadalmak nehezen értették, hogyan vállalkozhatnak papi személyek testvér-közösségek ellen irányuló cselekedetekre. Részben válasz a kérdésre, hogy hamisan felfogott küldetésstudatból időnként lekipásztörök is engedtek a nacionalista közhangulatnak, s igyekeztek a kisebbségellenes akciókat egyházi térre is kiterjeszteni. Állam és egyház nyílt vagy titkos partnerségének egy másik változata is kialakult, amikor a többségi egyház volt a kezdeményező, és terveihez elnyerte az állam támogatását. Az állam általában készségesen fedezte egyházi hatóságoknak a kisebbségi nyelvhasználat korlátozására irányuló kezdeményezéseit.

Az állam és egyház közti kapcsolatok lényegesen leegyszerűsödtek a kommunista rendszerekben. Ritka kivételektől eltekintve, az egyházak képviselői számára se maradt más út, mint követni a párt, az állam utasításait. Aki ellenállt, rövidesen börtönben, vagy legalábbis házi őrizetben találta magát, még akkor is, ha a magas hierarchia tagja volt. Súlyos sérelem érte az erdélyi katolikusokat, de az egész magyar kisebbséget is Márton Áron gyulafehérvári püspök bebörtönzésével, majd évekig tartó házi őrizetével. Ő volt a magyar kisebbségi papok közül a korszak rangban legmagasabb áldozata.

Az egyházi eredetű magyar kisebbségi sérelmek - mint például az anyanyelvi prédikációk, istentiszteletek betiltása - többnyire „apró tűszúrások” voltak az állam ökolcsapásaihoz hasonlítva (vagyonekobbzások, intézmények államosítása, papok és világi hívők üldözése stb.). A távolabbi külvilág semmit sem vett észre a kis helyi hidegháborúból. De a jelentéktelennek tűnő sérelmek lassan felhalmozódtak, s nyomásukat az egész kisebbség érezni kezdte. Ez a harcmodor túlélte a különböző rendszerek bukását, egyes kisebbségi vidékeken újra működésbe lépett.

A vallási sérelmeknek szolidirizáló - kis túlzással: ökumenizáló hatásuk van. Nemcsak a hitüket élő embereket sújtják, hanem kihatnak olyan személyekre is, akik nem járnak templomba, vagy más vallások tagjai. Előfordul, hogy általános etnikai ügyé nőnek és széles köröket felölelő tiltakozásokhoz vezetnek (Temesvár: 1989, Komárom: 1990).

A magyar kisebbség vallási sérelmei - a sérelmek kezdeményezőit és tartalmát tekintve - öt fontosabb típusra oszthatók. De mivel egyik kisebbség és politikai, társadalmi környezet sem hasonlítható a másikhoz, a sérelmek előzményei, sorrendje, mélysége és végső határa is államról államra változott (és változhat). A legutóbbi beháborúig Jugoszlávia volt az egyetlen állam, ahol a hatvanas évektől kezdve a magyar kisebbség vallási életkörülményei, ha szerényen is, de folyamatosan javultak, anélkül, hogy a titoista rendszer alapvetően egyházellenes beállítottsága megváltozott volna.

1. *Állami beavatkozások legfelső szinten.* A két világháború közt az itt tárgyalt államok egyházpolitikáját négy szempont irányította:

a) A határváltoztatásokkal átcsatolt részegyházak vezetőit nemzetileg megbízhatatlanoknak tekintették, leváltásukat sürgették (egyesekeket erőszakkal eltávolítottak), s a megüresedett helyeket a többségi nemzet tagjaival, vagy legalább is elfogadhatóbb, semlegesebb személyekkel igyekeztek betölteni. A kívánságok részben teljesültek, részben átmeneti megoldásokhoz vezettek. Több püspöki szék betöltetlen maradt, az egyházmegyéket apostoli adminisztrátorok vezették.

b) Az egyházak vagyonát, függetlenségük biztosítékát nagyrészt elkobozták, hogy később - ellenszolgáltatások fejében - az átalakított hierarchiáknak adják kezelésbe. Számos intézmény vagyonával együtt állami felügyelet alatt maradt, vagy kénytelen volt beszüntetni működését.

c) Sürgették az egyházmegyei határoknak az új országhatárokhoz igazítását. A kioroszakolt változások történelmi egyházmegyék feldarabolását, részek összevonását, új egyházmegyék, egyházkerületek szervezését, összefüggő kisebbségi etnikumok felparcellázását eredményezték.

d) Siettek megszakítani a kontinuitást múlt és jelen közt. A folyamatosság képviselőinek működését korlátozták vagy megszüntették. Ez a törekvés főleg az idősebb kisebbségi papság egy részének félreállításában, az utánpótlás kinevelésének akadályozásában, az egyházi iskolarendszer leépítésében nyilvánult meg.

A második világháború után az állami beavatkozások még határozottabban a kisebbségi egyházakra összpontosultak, majd a kommunista rendszerek kivétel nélkül mindegyik egyház függetlenségét felszámolták.

Legfelső állami szintről az egyik legsúlyosabb, s máig tartó sérelem a szlovákiai magyar katolikusokat érte. Az államnak szlovák egyházi együttműködéssel sikerült a húszas évek végére tabula rasa-t teremtenie a szlovákiai egyházfők testületében: egyetlen magyar tagja se maradt, magyar egyházi ügyekben kizárólag szlovák püspökök, illetőleg apostoli kormányzók döntöttek. A kisebbségi katolikusok úgy érezték, hogy lelkipásztori érdekeik háttérbe szorultak, még akkor is, ha egyes püspökök magatartását nem kifogásolták. A sérelem annál feltűnőbb volt, mert cseh oldalon a szudétánémet katolikusoknak saját egyházmegyéjük volt (Leitmeritz) és saját, német anyanyelvű püspökük, a prágai cseh érsek mellett pedig egy német segédpüspök működött. Azonkívül képviselőik valamennyi fontos egyházi testületben helyet kaptak.

A húszas évek óta a szlovákiai magyar katolikusok legalább féltucatszor kérték a Vatikánt, hogy rendezze helyzetüket. Közben a szlovák egyházban számos szervezeti és személyi változás történt, de ez a kérdés mindaddig lemaradt a napirendről.

Azokat a kisebbségi katolikusokat, akik nem éltek a szlovákiaiakéhoz hasonló kétszeres kisebbségben, nem lehetett, legalábbis 1945-ig, ilyen mértékben háttérbe szorítani. Romániában az állam és a román egyházak együttes nyomása elérte, hogy a Vatikán csökkentse a magyar püspökök számát, s a magyar katolikusokat is a bukaresti román érsekség felügyelete alá helyezze, ami ugyancsak sérelmes intézkedés volt. De a katolikus egyház magyar részét még a Ceaușescu-rezsim sem tudta megfosztani magyar vezetőitől.

A református egyházak belső autonómiája megnehezítette az állami beavatkozásokat. Szlovákiában a kormányzat 1938 előtt keresztül tudta vinni püspökök leváltását, egyházkerületek megváltoztatását, de nem érte el, hogy a szlovák reformátusok számarányukat meghaladó beleszólást kapjanak a többségében magyar egyház vezetésébe. A terv csak 1945 után valósult meg, amikor a szlovákok kiköveteltek két külön egyházmegyét (valójában vegyes szlovák-magyar egyházmegyék voltak), s ezekről a támaszpontokról megpróbálták az egész egyházat elszlovákosítani. Az erdélyi református és unitárius egyházakat, román hívők hiányában, az állam nem bonthatta meg, s az elrománosítás más, közvetett eszközeivel kísérlezett. A kommunista rezsim a befolyásolásnak azt a módját választotta, hogy kisajátította az egyházi vezetők kiválasztásának jogát.

A romániai magyar vallási kisebbségek alapvető gondjai az 1928. évi „kultusz-törvény”-ből származtak, amely az egyházakat kategóriákba osztotta: „uralkodó egyház” (ortodoxok), „kiváltságos egyház” (görög katolikusok), „történelmi egyházakra (latin katolikusok, reformátusok, unitáriusok, evangélikusok), „el nem ismert egyházak” (szekták). „A magyar egyházak életét ez a törvény rendkívül megnehezítette, mert... rendelkezései valósággal rendőri ellenőrzést írtak elő a nemromán egyházak minden megnyilvánulásával szemben.”² Az ortodox egyház mindmáig megőrizte „uralkodó” szerepét.

A két háború közti Jugoszláviában az állami vezetés szerb kezekben volt, s mint a román, a szerb hatalom is szoroson összefonódott a szerb pravoszláv egyházzal. Az állam valláspolitikáját ez a szövetség határozta meg, a pravoszláv érdekeket előtérbe helyezte a többi vallás, egyház rovására. Befolyására jellemző volt, hogy meg tudta akadályozni a Vatikánnal megkötött konkordátum ratifikálását, mert az valamennyire stabilizálta volna a katolikusok helyzetét.

A totalista forradalom első éveit a magyar kisebbség nemzeti és vallási minőségében is végigszenvedte (ez részben reakció volt az ismert „délvidéki események”-re). A harcok egyházellenes irányzat a hatvanas évek, a Vatikán és Belgrád közti jegyzőkönyvek aláírása óta enyhült, s az új léghőköri lehetővé tette két magyar püspök kinevezését.

2. *Az önszerveződés akadályozása.* A Magyarországtól elcsatolt egyházak és részegyházak vagyonos intézményeket, tanulmányi alapokat, egyesületi hálózatokat vittek magukkal az új uralkodók alá. Mint már erről említés történt, a vagyonok jó részét a nacionalista szellemű kormányok elkobozták, az intézmények, iskolák, egyesületek többségét betiltották. Ez is hozzátartozott a múlt maradványainak felszámolásához, a közös bázisok lebontásához. Amikor a kisebbségek vallásilag is szervezkedni kezdtek, mind állami, mind egyházi oldalon ellenállásba ütköztek. Nem volt kívánatos, hogy új szervezkedésekkel és építkezésekkel pótolják veszteségeiket.

Szlovákiában például a magyar katolikusok magasabb szintű egyházi iskolákból csak a komáromi bencés gimnáziumot és a pozsonyi Orsolya-rendi tanítónőképzőt tarthatták meg. A hatóságok még akkor sem engedélyezték új magyar egyházi iskolák alapítását, amikor a szlovákok már akadálytalanul terjeszkedtek. Helyi jellegű vallásos egyesületek működtek, de országos magyar szervezkedés helyett a szlovák főpásztorok azt szerették volna, ha a magyarok bekapcsolódnak - esetleg külön alosztályokkal - a központilag irányított szervezetekbe. Ahol azonban magyar alosztályok alakultak, önálló munkát alig végeztek. Javulás csak a harmincas évek derekán állt be, amikor a magyar katolikusok, hála két szlovák püspök kiállításának, megkapták a lehetőséget, hogy valóban autonóm szervezeteket létesítsenek a Katolikus Akció védőszárnyai alatt.

A szlovákiai magyar reformátusok két háború közötti iskolapolitikája valamivel sikeresebb volt, mint a katolikusoké. Gáncsvetések ellenére saját teológiai főiskolát alapítottak, majd évek múlva tanítóképzőt. Mindkettő nélkülözhetetlen volt az utánpótlás biztosításához. De egyik is, másik is csak a nyugati testvéregyházak áldozatkészségére támaszkodott, s az állami elismerést csak röviddel az 1938-as összeomlás előtt kapta meg.

Románia kénytelen volt több intézményt engedélyezni népes magyar egyházainak. Különböző összeomlottak volna, s ezt a kockázatot az egyébként is nehézségekkel küszködő állam nem merte vállalni a Nyugat előtt. Az egyházaknak tehát voltak lapjaik és egyesületeik, középiskoláik jelentékeny részét átmentették. Nem hiányoztak saját teológiai főiskoláik sem. A magyar egyházi iskoláknak (katolikus oldalon főleg szerzetesi intézeteknek) kimagasló szerepük volt a kisebbség identitástudatának megőrzésében és továbbadásában.

Nem tűrte viszont a román állam a magyar kisebbségi iskolák felügyeleti szervét, a Katolikus Státust, a gyulafehérvári egyházmegyének ezt a világviszonylatban is páratlan intézményét. A Státus, amely egyháziak és világiak együttműködésére épült, az erdélyi fejedelemség korában született. Gondoskodott a katolikus iskolákról, kezelte az egyházi vagyont (helyesebben annak maradványait), a püspök tanácsadó szerve volt, s világi tagjai néhány egyházi funkciót is betölthettek. Mint önálló jogi személy széles körű autonómiával rendelkezett. A román kultuskormányzat azonban konkurenciát látott benne. Vagyonát elkobozták, politikai hajszák indultak ellene. Tönkretétele hivatalos program lett. Feszült jelenetekben bővelkedő tárgyalásokra került sor Bukarestben, a Vatikán is bekapcsolódott, de a Státust megmenteni nem lehetett. Likvidálását a Ceaușescu-rezsim fejezte be.

Mint a Státus példája is mutatja, amit a még megmaradt kisebbségi egyházi intézményekből nem pusztított el a második világháború és a háborút követő magyarellenességi hullám, azt csaknem maradéktalanul elsöpörték a kommunista diktatúrák. A legális önszerveződés lehetősége a rendszerek összeomlásáig szünetelt.

3. *Intézkedések a lelkészkezdő papság ellen.* Az állam az egyházi hierarchiákhoz hasonlóan a lelkészkezdő papságot is igyekezett megtisztítani a számára megbízhatatlan elemektől.

A kisebbségi élet mindenütt azzal kezdődött, hogy a hatóságok civilek mellett sok lelkészt is kiutasítottak. Akik maradhattak, azok működését feltételekhez: nyelvvizsgákhoz, állampolgárság igazolásához, hűségeskükhöz kötötték. Igénybe vették ellenük a papi fizetés-kiegészítések, a kongruák, nyugdíjak visszatartásának eszközeit is.

Az idősebb papság létszámának mesterséges csökkentése és a magyar papnevelés tervszerű elhanyagolása ugyanannak a törekvésnek, a magyar lelkipásztori munka megnehezítésének két oldala volt. S ebbe helyenként a többségi egyházak is besegítettek.

Szlovákiában a magyar katolikusok már a két háború közt sem tudták elérni, hogy papjelöltjeik számára külön szemináriumot kapjanak, vagy hogy a vegyes szemináriumok gondoskodjanak részleges magyar nyelvű oktatásukról. A szlovákiai magyar reformátusok csak nyugati anyagi segítséggel indíthatták el teológiai főiskolájukat (és az állam nem sietett elismerni azt). Erdélyben a magyar egyházak megtarthatták papnevelő intézeteiket. A jugoszláviai magyar katolikus teológusok a világháborúig horvát és szlovén szemináriumokban tanultak, a reformátusok a kolozsvári teológiára küldhették lelkészjelöltjeiket.

A magyar papság állami rostálása és az utánpótlás lelassulása már a harmincas években paphiányt okozott. 1945 után a paphiány még nagyobb méreteket öltött. A szlovákiai magyarüldözések, kitelepítések során más értelmiségiekkel együtt sok magyar lelkészt is eltávolítottak az országból. Megtörtént, hogy magyar papokat állami nyomásra szlovák feletteseik emeltek ki magyar környezetükből és helyeztek át szlovák vidékre. Kárpátalján a munkaképes magyar férfiakkal együtt magyar papokat is elhurcoltak, s az egyházközségek többsége lelkész nélkül maradt.

A példa nélkül álló üldözések lezajlása után a kommunista rendszerek a papnevelés további korlátozása céljából bevezették a kvótarendszert és központosították a teológiai oktatást. Az intézkedések a többségi egyházakra is vonatkoztak, de a kisebbségek az előző évtizedekben elszenvedett veszteségeik miatt már mínusszal érkeztek az új érába. A pozsonyi szlovák papi szeminárium évente 20-30 új növendéket vehetett fel, akiknek 10%-a lehetett magyar. Az erdélyi protestáns egyházak egyesített kolozsvári teológiáján az átlag évi kvóta 8,3 volt. Ugyanekkor Jugoszláviában inkább enyhültek a korlátozások. Magyar teológusok Nyugaton, sőt Magyarországon is tanulhattak. Két horvát papnevelő intézetben magyar nyelvoktatás is folyt.

Növelte a nehézségeket, hogy a magyar kisebbség - Erdély kivételével - az engedélyezett kvótakereteket sem tudta kitölteni. A papi pálya nem vonzotta a fiatalokat, s a magyar papot magyar volta miatt kétszeres veszély is fenyegette, hogy belekötnek a hatóságok. Esetleg még saját egyházi feletteseivel is konfliktusai támadtak.

Az utánpótlás visszaesése által okozott űrt a többségi egyházak megpróbálták és megpróbálják saját embereikkel betölteni. Ez nem volna baj, ha az új pap tudna magyarul, s megértené, értékelné, hogy hívei egyházi életükben is meg akarnak maradni magyarnak. De akadtak papok, akik beosztásukat a magyar hitélet elsorvasztására, nacionalista terjeszkedésre használták. Magatartásukat - szorult helyzetek kiaknázását - híveik megütközéssel figyelték, és titkos nemzeti stratégiákat képzeltek mögéje. Aggodalmaikat igazolni látszott, hogy hovatovább már nemcsak megürült magyar plébániák kaptak idegen ajkú lelkészeket, hanem még aktív magyar papokat is el-elhelyeztek, hogy nem magyarokat ültessenek helyükre. Újabban azzal a kifogással mozdítottak el magyar papokat, hogy „békepapok” voltak. De a többségi egyházakban is bőven voltak békepapok, akiket viszont helyükön hagytak.

4. *A magyar nyelvhasználat visszaszorítása a kisebbségi nyelvhasználat állami korlátozásának egyházi változata, kiegészítése volt és ma sem szűnt meg.* Elindíthatta egy-egy magyar ajkú pap kiesése (elhelyezése, nyugdíjazása, halála), de egészen sajátos eszközei, módszerei is kialakultak. A vallási sérelmeknek ez a fajtája a legszemélyesebben érinti a kisebbségek tagjait, és fejtetőre állítja a lelkipásztori munka legrégebb és leggyakrabban

idézett alapelveit: a templom nem lehet a nemzetiségi elnyomás színtere és segítője; a lelkipásztor tisztelje híveinek kulturális értékeit, nemzeti kötelekeit, ha más ajkfa, mint hívei, igyekezzék megtanulni nyelvüket, s ne őket kényszerítse nyelvcsereére.

Szlovákiában a magyar nyelvhasználat egyházi korlátozása érdekében állami rendelkezéseket is félremagyaráztak. Az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény, helyesebben annak 1926-ban megjelent végrehajtási utasítása csak azokban a bírósági járásokban és városokban engedélyezte egy kisebbségi nyelv használatát, ahol a kisebbség arányszáma elérte a 20%-ot. A szabályozás nem vonatkozott az egyházak belső életére - ebbe a világba az állam elvileg nem avatkozhatott be direktívaival. Egyes szlovák egyházi hatóságok azonban, a végrehajtási utasításra hivatkozva, vegyes lakosságú vidékeken, nyelvhatárokon, szórványokban sorra kezdték megszüntetni a magyar istentiszteleteket, prédikációkat, vallásos éneklést, még akkor is, ha a templomok látogatottsága kielégítő volt. Megkívánták, hogy a hivatalos érintkezésben a magyar plébániák is az államnyelvet használják. Többfelé leállították a szlovák iskolák magyarnyelvű hitoktatását. A titkos cél az volt, hogy a gyerekeket szlovák hittanra szorítsák.

A nyelvhasználatot korlátozó intézkedések mögött rendszerint nacionalista érdekcsoportok, befolyásos szervezetek álltak, mint amilyen a Slovenská Liga volt. A Liga főleg az iskolai frontot ellenőrizte. Az egyházi hatóságok nem tudtak, sokszor talán nem is akartak ellenállni a külső nyomásnak. Néhány istentisztelet-letiltásból a hívók fellebbezése folytán közügy lett, de a püspökök ritkán változtatták meg a helyi plébánosok döntéseit.

Ugyanez a szellem a másik két országot sem kerülte el, s helyenként még nyersebb formákban jelentkezett. Ismeretes például, hogy milyen erőfeszítések történtek a Székelyföldön és a moldvai csángók körében az egyházi élet elrománosítására.

Az 1945 utáni korszak, magyarelles hangulatában hatalmas lépésekkel folytatta a kisebbségek anyanyelvi egyházi életének beszűkítését. Szlovákiában már a kitelepítések és lakosságcserék előtt a magyar istentiszteletek és egyéb szertartások százait szüntették meg. Az állami hatóságok, tanácsi hivatalok gyakran saját hatáskörükben, az egyházi hatóságok megkérdezése nélkül intézkedtek vallási ügyekben. Később, miután a kedélyek kissé megnyugodtak, néhány sérelmes tilalmat feloldottak ugyan, de a régi rend sehol sem állt vissza.

A nyelvi türelmetlenség szelleme túlélte a kommunizmust, sőt, mintha egyes régiókban ma még virulékonyabb lenne, mint azelőtt. Kisebbségi körökben most is tudnak papokról, akik nem hajlandók híveikkel magyarul kommunikálni.

5. *Asszimilációs törekvések.* Az erőszakos asszimiláció a kisebbségi nyelvhasználat korlátozásának egyenes folytatása, helyenként párhuzamos kiegészítése. Az asszimiláció legfőbb patrónusai állami szervek, s esetenként a többségi egyházak is hathatós segítséget nyújtanak nekik. A két fél együttműködésére Románia nyújtotta a legkirívóbb példákat.

A román állam és a román egyházak egyik legfontosabb asszimilációs célterülete a Székelyföld volt. A hatóságok nemcsak egyszerűen megtiltották, hogy magyar gyerekek magyar hitoktatásban részesüljenek, magyar istentiszteletekre járjanak, hanem - s itt kezdődött a beolvasztási kísérlet - rögtön román, görög katolikus vagy ortodox templomokba kényszerítették őket. A görög katolikus magyarokat kérdés nélkül románoknak regisztrálták. Katolikus, református, unitárius magyarok ezreit próbálták fenyegetésekkel rávenni, s nem mindig eredménytelenül, hogy térjenek át valamelyik román vallásra. Erre a célra a névelemzés eszközét is igénybe vették; akiknek román hangzású neve volt, csak román egyház tagja lehetett. (Analog rendelkezés volt, hogy idegen nevű gyerek nem iratkozhatott magyar nyelvű iskolába.) Az áttérések kényszer-jellegét nyugati protestáns vizsgálóbizottságok is ismételtelen megállapították, de hiába tiltakoztak, a gyakorlatot megszüntetni nem tudták.

Aki egyszer bekerült valamelyik román egyház anyakönyvébe, a beolvadás kényszerpályáján találta magát, s visszafordulnia nem volt könnyű. Ezt igazolták az úgynevezett rítusváltás körüli viták is. Nagyon rövidre fogva, a román egyházi és világi hatóságok évekig meg tudták akadályozni, hogy ha egyszer egy latin katolikus személy keleti rítusú, vagyis román egyház tagja lett, meggondolja magát és visszatérjen régi egyházába. Vatikáni körök, magasabb szempontokra hivatkozva, messzemenően támogatták a román álláspontot.³

A nyolcvanas években román kormánykörök a vallási asszimilációnak egy különleges formájával kísérleteztek. Az Erdélybe települt román katolikusoknak és a betiltott görög katolikus egyház tagjainak azt tanácsolták, hogy forduljanak a magyar egyházhoz, s kérjék meg a magyar papokat, osszák meg velük templomaikat. Hozzáfüzték, hogy a magyar katolikusok jó része amúgy is román származású. Egy beszámoló szerint sok görög katolikus valóban elhitte, hogy ez a legegyszerűbb út szabad vallásgyakorlatuk visszaszerzéséhez. De „könnyű átlátni - folytatódik a beszámoló -, hogy nem egyébről volt szó, mint az erdélyi katolikus egyház elrománosításáról... Ha a kitűzött célokat sikerülne elérni, alapjaiban megrendülne a katolikus magyarok közösségének kohéziója és szabad teret nyitna a politikai kényszer-asszimiláció számára”.⁴ A görög katolikus egyház felszabadulásával az elgondolás elvesztette időszerűségét.

Csehszlovákiában és Jugoszláviában is folytak asszimilációs kísérletek egyházi lepel alatt, de kisebb méretűek voltak. Említést érdemel egy szlovákiai epizód. 1946-ban, a magyarüldözések csúcspontján, a református egyház szervezőbizottságának irodavezetője, aki már szlovák volt, körlevélben fordult magyar paptestvéreihez. Rosszallását fejezte ki, hogy sokan közülük még mindig remélik, a kitelepítések nem valósulnak meg. Felvilágosította őket, hogy ez téves felfogás, s a majdan visszamaradó lelkészeknek egyetlen lehetőségük lesz: rálépni az elszlovákosodás útjára, „abban a tudatban, hogy a következő nemzedékek elvesznek a magyar nemzet számára és a szlovák nemzetet fogják erősíteni...” Az egyházban is csak olyan magyarok maradhatnak majd, „akik azt akarják, hogy gyermekeik már mint szlovákok nőjenek fel...” Az átmeneti időt 10-15 évre becsülte, s ennek az időszaknak az áthidalásához kérte a magyar papság megértését, sőt segítségét is.⁵

Pápák és püspökök

A modern kisebbségvédelem előfutárai a nemzeti kisebbségek vallásszabadságát biztosító szerződések voltak. A vallás szabad gyakorlása a nemzeti értékek ápolását is magába foglalta. A nemzeti gondolat győzelmével és a szekularizáció terjedésével a sorrend megfordult: a kiindulópont a nemzetiségi jogegyenlőség lett, s ennek lényeges feltételei közé iktatódott be a vallás szabad gyakorlata. Az 1919. évi kisebbségi szerződések úgy rendelkeztek, hogy egy ország lakói bármelyik vallást szabadon gyakorolhatják, s hogy a vallási élet szférájába az állam nem avatkozhat be. Eszerint például az istentiszteletek és az egyházi adminisztráció nyelvét mindegyik vallásfelekezet szabadon állapíthatja meg. A Romániával kötött kisebbségi szerződés 11. cikkelye külön is biztosította az erdélyi székelyek és szászok számára „egyházi és iskolai kérdésekben” a helyi autonómiát.

Az utódállamok átvették ugyan a kisebbségi szerződések rendelkezéseit, de nem mindig tartották be azokat. Ezzel többé-kevésbé számolni kellett. Sokkal váratlanabban hatott, hogy a többségi egyházak is nemegyszer megsértették a kisebbségvédelem princípiumait, mégpedig a saját vallásukhoz tartozó kisebbségi csoportok viszonylatában is.

Az elmúlt évtizedekben számtalanszor elhangzott a kérdés és ma, a visszaszerzett szabadság kezdetén se vesztette el időszerűségét: miért támogatnak keresztény egyházi vezetők nacionalista törekvéseket; miért engedik meg papjaiknak, híveiknek a velük együtt élő nemzeti kisebbségek elnyomását, ahelyett, hogy krisztusi küldetésüknek megfelelően elől

járnának minden ember jogainak védelmében, a gyengébbek megsegítésében, az ellentétek leszerelésében? A kérdések ugyan mindegyik egyházhoz szóltak és szólnak, de elsősorban mégis a szellemében, tanításában, szervezeti felépítésében leginkább nemzetek feletti katolikus egyház központja, a Vatikán felé irányulnak. A tanácsalanos, tájékozatlanok hiányolják az egyház álláspontjának világos kifejtését, kellő hangsúlyozását, a súlyos tévelygések és visszaélések nyílt elítélését. Úgy hiszik, a világos beszédnek megnyugtató, felszabadító hatása lenne, és előmozdítaná az emberek, nemzetek közti megbékélést.

Az apologéták, akik a kritikus kérdések hallatára a Vatikán védelmére kelnek, nem szűkölködnek érvekben. Figyelmeztetnek a katolikus vallás néhány hittételére, amelyek más vallásoktól sem idegenek: minden ember Isten teremtménye; a katolikus egyház nem tesz, nem tehet nemzeti alapon különbséget ember és ember közt; az egyház követeli a nemzeti értékek tiszteletét és ápolását, feltéve, hogy a kultusz nem csap át önimádatba, mások - egyének és nemzetek értékeinek, jogainak, szabadságának elnyomásába; a helyesen felfogott nemzeti és vallási érdekek nem zárják ki, hanem kiegészítik egymást, s együttműködésre is léphetnek közös értékek védelmében. Mindebből következik - hangzik az érvelés -, hogy az egyház elítéli az erőszakos nemzeti asszimiláció minden formáját, támogatja a nemzeti kisebbségek jogát kulturális értékeik, anyanyelvük, nemzeti identitástudatuk megőrzésére és fejlesztésére. A helyes kisebbségpolitika irányelveit nem kell felfedezni, mert benne vannak a Bibliában:

„Ami magadnak nem szeretnél, azt másnak sem tedd” (Tóbiás, 4, 15).

„Ami akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük” (Máté, 7, 12).

„Úgy bánjatok az emberekkel, ahogy akarjátok, hogy veletek is bánjanak” (Lukács, 6, 31).

A hittételeket Róma a középkortól kezdve fokozatosan felbontotta gyakorlati tanácsokra, intelmekre. Az egyháztörténészek elmondják, hogy az egyház a kereszténység terjesztését összekötötte az idegen népek nyelvének, kultúrájának ápolásával. A IV lateráni zsinat (1215) úgy rendelkezett, hogy vegyes nemzetiségű területekre csak olyan papok menjenek, akik a helyi nyelveken tudják végezni a lelkipásztori munkát. A reformáció nemzeti nyelvű bibliafordításával, hitvitázó irataival, s általában a nemzeti nyelv felértékelésével a katolikus egyház ilyen irányú tevékenységének is új lendületet adott.

A példákat folytatni lehet. A pápák a tengerentúli missziók papjainak lelkére kötötték, hogy a vezetést mielőbb adják át azoknak, akik „ugyanahhoz a nemzethez tartoznak”. Az európai kivándorló csoportokat rendszerint papok is elkísérték, hogy az új hazában anyanyelvi lelki gondozásban részesülhessenek. A század elejétől kezdve a nemzetiségi küzdelmek, majd a két világháború kirobbanása a kisebbségi kérdéskomplexumra is felhívták a pápák figyelmét. A katolikus egyházhoz tartozó nemzeti kisebbségek védelméről a Vatikánnak az érdekelt államokkal kötött konkordátumai és egyéb egyezményei konkrét rendelkezéseket tartalmaztak. A tárgyalásoknál a vatikáni diplomáciát az a szempont vezette, hogy a kisebbségeknek joguk van anyanyelvük használatához a lelkigondozásban, a hitoktatásban, a katolikus egyesületi életben, s hogy a püspökök feladata gondoskodni a megállapodások betartásáról.

Nyugtalan, viharos korszakokban a pápák külön is kérték a világi hatalmak vezetőit, hogy ne hanyagolják el a nemzeti kisebbségek ügyét, tartsák tiszteletben jogaikat. A második világháború elején feltűnést keltett XII. Pius karácsonyi szózatának néhány mondata. Az igazságos és tartós béke öt feltétele közt másodikként a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletét említette: „Az erkölcsi elvekre épített új rendben nincs helye a nemzeti kisebbségek elnyomásának; sem kulturális és nyelvi sajátosságaik nyílt vagy csalárd elnyomásának; sem gazdasági tehetségük akadályozásának és megszorításának; sem pedig természetes szaporodásuk korlátozásának vagy megszüntetésének. Minél következetesebben tiszteli egy

állam megfelelő szerve a kisebbségek jogait, annál biztosabban és hatásosabban megkövetelheti tagjaitól a többi polgárokéval közös polgári kötelességek teljesítését.”⁶

Kisebbségi szempontból is korszakalkotó döntése volt a II. Vatikáni Zsinatnak, hogy a nemzeti nyelvnek majdnem kizárólagos jelenlétet biztosított az egyházi szertartásokban. Újabban II. János Pál pápa ismételten és nyomatékosan figyelmeztetett a nemzeti értékek kölcsönös tiszteletére, mint a nemzetek közötti béke egyik feltételére. Az 1989. évi Béke Világnapja alkalmából kibocsátott újévi üzenetét teljes egészében a kisebbségi kérdésnek szentelte, s a nemzeti kisebbségek gondjait is belefoglalta.

A pápa abból indult ki, hogy „napjainkban majdnem minden társadalomban léteznek kisebbségi csoportok”. Különbözőségeik ellenére is valamennyien az állam, a társadalom védelmére szorulnak, mert magukra hagyva nem tudják megőrizni identitásukat és biztosítani jogaikat. Jogaikat az emberi nem közös isteni eredetéből, az emberi méltóság tanából és az általános emberi jogokból vezette le. Részletesebben foglalkozott a kisebbségi csoportok három alapjogával: a létükhöz való joggal, saját kultúrájuk megőrzésének és fejlesztésének, valamint a vallás szabad gyakorlásának jogával. Megjegyezte azonban, hogy a kisebbségeknek a jogok mellett kötelességeik is vannak: mint minden állampolgárnak, nekik is együtt kell működniük a társadalommal a közjó megőrzése és fejlesztése érdekében. II. János Pál nem utasította el az autonómiatörekvéseket, de hozzátette, hogy a megoldás útja csak a békés tárgyalás és dialógus lehet, semmi esetre sem az erőszak és terror. Végül az egyház tagjaihoz fordult, kérve őket, hogy tartózkodjanak a kisebbségeket sújtó megkülönböztetésektől, mert „a keresztény ember nem támogathat tudatosan olyan struktúrákat és magatartásokat, amelyek igazságtalanul megosztanak egyéneket és csoportokat”.

Nincs tehát hiány pápai megnyilatkozásokban. Ha a gyakorlat mégsem felel meg mindig a magasztos elveknek, annak több más oka lehet.

A pápai üzenetek, intelmek nemegyszer csak áttételesen, logikai levezetésekkel alkalmazhatók a mai nemzeti kisebbségek konkrét helyzetére. Nem egyenes az összefüggés például a kivándorlók anyanyelvi lelki gondozása és a történelmi kisebbségek egyházi nyelvhasználatának védelme közt. Vannak egyházi dokumentumok, amelyek a nemzeti kérdéssel foglalkoznak, de kerülik a nemzeti kisebbségek megnevezését. II. János Pál 1989. újévi üzenetének olvasása közben is kétségek merülhetnek fel, milyen mértékben vonatkoztathatók megállapításai a Közép-Európában létező nemzeti kisebbségekre. A kétségek alaptalanok, de félreértésekhez vezethetnek.

Hiányérzetet kelt, hogy a pápák a nemzeti-nemzetiségi kérdést érintő üzeneteikkel elsősorban a világi hatalmak vezetőihez fordulnak, s nem intéznek hasonló üzeneteket közvetlenül a nemzetiségi területek püspökeihez, papjaihoz és híveihez. Holott, mint a tapasztalat bizonyítja, a nemzetiségi béke egyik kulcsa az egyház pásztorainak kezében van. Egyes kisebbségek kifejezetten az egyháztól várják a kezdeményező lépéseket a nemzetiségi feszültségek feloldása felé, remélve, hogy példaadása az államot is lépéskényszerbe hozza. S éppen ezért elkeserednek, ha mindennek az ellenkezője történik. A csalódás lelki következményeit már a két háború közt leírta egy kiváló német egyházi kutató: „...már a látszata is annak, hogy egy püspök vagy lekipásztor szívesebben tart a többség hatalmasaival, mint a gyenge kisebbségekkel, bizalmi válságot okozhat. Minél szorosabban ragaszkodik egy népcsoport egyházához, annál kevésbé érti meg, hogy egy lekipásztornak kedvesebb lehet egy erőszakkal vagy mesterkedésekkel elnemzetietlenítő kormány kegye, mint híveinek lelki nyugalma.”⁷

Ellenérvként felhozható, hogy a pápáknak, a vatikáni diplomataknak az egyház egyetemes érdekeit kell képviselniük, és nem merülhetnek el a részletekben, nem védelmezhetnek részérdekeket a többség rovására. A kisebbségvédelem gyakorlati feladatait

a konkordátumoknak és más kétoldalú megállapodásoknak kell megfogalmazniuk, ugyancsak az egyház egyetemes érdekeinek figyelembevételével.

Magyar megítélés szerint azonban a vatikáni diplomácia nem mindig kezelte a kisebbségi problémákat megfelelő tárgyilagossággal. Csehszlovákiában, miután a kezdeti éles egyházellenes kurzus megenyhült, a Vatikán a további enyhülés érdekében nem szívesen feszegette a kényes kérdéseket: Konkordátum helyett csak egy *Modus Vivendi*-nek nevezett megállapodás jött létre, amely főleg vagyoni jogi és egyházkormányzati ellentétekkel foglalkozott, s nem tért ki a kisebbségekre. Romániában „a görög katolikus románok azt a reménységet keltették [a Vatikánban], hogy a román ortodoxok át fognak térni a római katolikus vallásra”. Szakértők szerint ez volt az oka, hogy a Vatikán az 1927. évi konkordátumban több engedményt tett a román kormánynak, mint amennyi kívánatos lett volna; hogy hozzájárult a bukaresti érsekség „felépítéséhez”; s hogy a rítusváltás vitában jó ideig a román álláspontot védelmezte.⁸ Az áttérési ígéretek közül természetesen semmi sem lett. A jugoszláv konkordátum ratifikálását a szerb pravoszláv egyház akadályozta meg, pedig a Vatikán ebben a szerződésben is jelentős engedményeket tett.

Konkordátumokkal vagy konkordátumok nélkül, az egyház kisebbségpolitikai tanításának átültetése a valóságba mindenképpen a helyi püspökök feladata. Ők ismerik az egyházmegyéik életviszonyait és irányítják széles jogkörrel a pasztorációs munkát. A papoknak nemcsak előjárói, hanem atyai jóbarátai is; együttesen felelősek a hívek lelki jólétéért és belső békéjéért. Ez a felelősség megkívánja tőlük, hogy nemzetiségi téren is ügyeljenek az egyház elveinek betartására.

A közvetlen kapcsolat a helyi viszonyokkal, emberekkel nagy erő, de veszélyeket is rejteget: a távlatok elvesztéséhez; provinciális szempontok túltengéséhez, az állammal való összefonódásokhoz vezethet. A kényes nemzetiségi ellentétek leszerelése azonban sokoldalú tájékozottságot, felkészültséget kíván. Vegyes lakosságú egyházmegyéik főpásztorainak független tanácsadóira, szakirodalomra s tisztító vitákra lenne szükségük, de mindez ma hiánycikk. Időnként egyházi oldalon is elismerik, hogy az egyháznak megvan ugyan a világos álláspontja a nemzetiségi-kisebbségi kérdésben, de az egyházmegyei szintig lenyúló gyakorlati tanítás nincs kidolgozva. A két háború közt voltak tudományos igényű egyházi műhelyek, amelyek ezzel a feladattal birkóztak. 1945 óta azonban akadozik a munka, s mind a többségi, mind a kisebbségi egyházaknál gondot okoz a szakértői utánpótlás.

Nem csak sérelmek

A „panaszlista” után hangsúlyozni kell, hogy nem minden magyar vallási veszteség kisebbségi sérelem, s hogy a kisebbségi egyházak, vallási közösségek életét nem lehet mindig csak a sérelmek oldaláról nézni.

Az iparosítás és állandó kísézője, a társadalmi mobilitás a nemzeti kisebbségek belső életét is felkavarta. Kívülről idegenek vándorolnak be, a feleslegessé vált helyi munkaerő eltávozik. Egyes kormányok, nem mindig tiszta szándékkal, gyorsítják is a jövés-menést. Az állandó mozgás az egyes etnikumokban a régi és az új népesség keveredéséhez, gyakori vegyesházasságokhoz vezet, s többek közt megváltoztatja az egyházak nemzetiségi összetételét. Kisebbségi területeken a többségi egyházak rendszerint nyernek, a kisebbségiek vesztenek a változásokon. A közelmúlt vallásellenes intézkedései is növelték a veszteségeket. Védtelen kisebbségi emberek hajlamosabbak voltak megszakítani egyházi kapcsolataikat, visszatartani gyerekeiket a hitoktatástól, mint az államnemzet tagjai. Ilyen helyzetekből adódó veszteségeket nem lehet mint kisebbségi sérelmeket a többségi egyházak számlájára írni.

A nemzetiségi együttélés nem vezet szükségszerűen feszült, sérelmes helyzetekhez. Voltak és vannak vegyes lakosságú vidékek, ahol különböző nemzetek és nemzetiségek tagjai

a templomokban is békésen megférnek egymás mellett. Ahol azonban *nagy* az idegen bevándorlás, és a betelepülők honfoglalóknak érzik magukat, könnyen kiválthatják a helybeliek ellenszenvét. A fogyó és a gyarapodó közösségek további kapcsolatainak minősége nagymértékben a lelkipásztorok magatartásán, diplomáciai ügyességén múlik. Megértéssel, tapintattal, szükség esetén határozott kiállással el tudják háritani a nemzetiségi sérelmeket termelő konfliktusokat. De a lelkészeknek is szükségük van püspökeik támogatására. A kör tehát visszavezet a püspökökhöz.

A többségi és kisebbségi vallási csoportok nem könnyű együttélésének értéktermelő hatása is lehet, feltéve, hogy mindkét fél zavartalanul ápolhatja saját nemzeti identitását. A találkozások sokfélesége, különböző kultúrák kisugárzása, mások értékeinek megismerése és érdekeinek tisztelete nyitottságra, gondolkodásbeli frissességre, a nemes verseny vállalására és önfegyelemre nevel. Nélkülözhetetlen tulajdonságok a modern, *pluralisztikus* világban.

Egyes kisebbségi vallási sérelmek előidézéséhez, mint más sérelmekéhez is, régi magyar hibák, mulasztások is hozzájárultak. A történeti Magyarországon a nemzeti kisebbségeket vallási sérelmek is érték, s a második világháború alatt *visszaszerzett területeken* egyes sérelmek *sajátos módon* megismétlődtek. Az uralkodó nemzetekké előlépett kisebbségek *a múlt sebeiért újra és újra* fizetni akartak. Meg lehet érteni a szlovákokat *például, hogy felszabadulásuk után* szlovák püspököket követeltek a maguk számára. De súlyosan hibáztak, amikor nem tették lehetővé, hogy a magyar kisebbségnek is saját főpásztorai legyenek. A történelmi tévedések megisméltése zsákutcába vezet, és feleslegesen szítja *a nemzetiségi ellentéteket*.

Jegyzetelt

- 1 A továbbiakban idézett adatok forrásai: *A vallásszabadság helyzete a szocialista országokban*. A Magyar Egyházi Tájékoztató különkiadása. Königstein, 1985; *Szlovákiai jelentés a magyar kisebbség állapotáról*. Magyar füzetek, Párizs, 1982; Joó Rudolf (szerk.): *Report on the Situation of the Hungarian Minority in Rumania*. Budapest, 1988; *La situation de la minorité nationale hongroise de Roumanie*. Budapest, 1989; *Hatodik Síp* (Budapest) 1989/2, 1990/1; *Katolikus Szemle* (Róma) 1989/1, 1990/1, 2, 4; *Magyarságkutatás* (Budapest) 1989. *CTK Dokumentáció*, 1991/32. (az 1991. évi csehszlovákiai népszámlálásra vonatkozólag).
- 2 Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867-1940)*. Bern, 1989. 382.
- 3 Uo. 390-407.
- 4 *La situation de la minorité hongroise...* i. m. 34.
- 5 Szabó Antal: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története.*, Kézirat 1987. Magyarságkutató Intézet Archívuma 32-38.
- 6 A katolikus egyház tanításának történelmi fejlődéséről rövid áttekintést nyújt: Pfeiffer Miklós: *A Katolikus Egyház és a hazai nemzetiségek*. Kecskemét, 1942.
- 7 Grentrop, Theodor: *Religion und Muttersprache*. Münster, 1932. 36.
- 8 Bíró: i. m. 374-375; Erdélyi Csaba: *A katolikus egyház Romániában*, *Katolikus Szemle* (Róma), 1990. 4.; Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. (Aurora könyvek) München, 1975.

ANDRÁS, KÁROLY

Facts and problems about the religious life of the Hungarian national minorities

Relying on the meagre and often contradictory data available on the churches of Hungarian minorities living in Czechoslovakia, Rumania, Yugoslavia and in the Soviet Union, the author attempts to determine the ethnic composition of the respective flocks of the Roman Catholic, Greek Catholic and the Protestant churches, then, to analyze the status differences between the individual denominations. The author places a strong stress upon the role these churches play in fostering the identity of national minorities and in counterbalancing the

assimilation tendencies. He points out that these religious communities also play an irreplaceable role in the life of the Hungarian diaspora in West-Europe and overseas.

Various methods of state intervention, adverse political line toward national minorities in those countries, and so many ways of preventing their self-organization alongside the state control of their priests are identified as the most serious problems.

The concluding part of the study examines the attitude of the Holy See and the clerical hierarchy of the Roman Catholic Church - as the majority denomination of East-Central Europe - which often seemed to be insensitive to the minority problems and evaluates the signs of a renewal in the church life.